

Osobowość jako przedmiot oddziaływań wychowawczych

Magdalena Łupaczewska

1. POJĘCIE OSOBOWOŚCI

Osobowość jest terminem trudnym do jednoznacznego zdefiniowania. Pojęcie osobowości człowieka jest zagadnieniem, które od dawna stanowi przedmiot badań poszczególnych kierunków nauki, który każdy stara się zdefiniować ją z własnego punktu widzenia. Na ogół jednak badacze zgadzają się, że osobowość jest cechą nadrzędną, ukierunkowującą zachowanie.

I tak istnieją próby opisu osobowości z biologicznego punktu widzenia, gdzie uwypukla się działanie czynników wrodzonych. Osobowość traktowana jest jako zespół cech psychicznych i fizycznych. Cechy te, a raczej ich zadatki, przekazywane są dzieciom przez rodziców drogą dziedziczności. A to czy te cechy się rozwiną zależy wyłącznie od środowiska. Z nurtu biologicznego wywodzą się także teorie, które zakładają, że dynamiczne siły osobowości mają swe źródło w popędach i instynktach. W myśl tej teorii człowiek jest niewolnikiem swych popędów i tylko one wyznaczają jego zachowanie. Środowisko jedynie może utrudniać lub ułatwiać zaspokajanie tych dążeń.

Z metafizycznego punktu widzenia osobowość- dusza jest niezależna od ciała, a jej rozwój następuje na podłożu religijnym.

Niektórzy badacze sądzą, że „osobowość jest zależna jedynie i wyłącznie od wpływów środowiska. Aby przystosować się do środowiska, człowiek uczy się różnych form zachowań, które przekształcają się następnie w nawyki. Zwarty system nawyków, przejawiający się w zachowaniu jednostki zależnie od konkretnej sytuacji zewnętrznej, tworzy osobowość.”¹

Psychologia określa osobowość na wiele różnych sposobów, ale prawie we wszystkich definicjach znajdziemy dwa podstawowe pojęcia: wyjątkowość i charakterystyczne wzorce zachowań. Philip G. Zimbardo definiuje osobowość jako złożony zbiór własności psychicznych, które wpływają na charakterystyczne wzorce zachowania jednostki, niezmiennie czasowo i sytuacyjnie.² Natomiast Wiesław Łukaszewicz twierdzi, że osobowość jest organizacją, której „składowymi” są z jednej strony reprezentacje rzeczywistości, z drugiej – wyobrażenia nie znanych stanów rzeczy.³ Ziemska przez osobowość rozumie „dynamiczną, hierarchiczną, mniej lub bardziej spójną, względnie trwałą całość złożoną ze sprzężonych wzajemnie struktur, kształcąca się w relacjach społecznych i w wyniku rozwoju człowieka, w rezultacie pracy nad sobą.”⁴

2. ROZWÓJ OSOBOWOŚCI

Osobowość nie jest układem statycznym, niezmiennym, ustalonym raz na zawsze. Kształtuje się w trakcie rozwoju społecznego jednostki i jej własnej aktywności w ścisłym związku z otaczającym światem, w wyniku nawiązywania z nim różnych relacji. Człowiek nie jest tylko przedmiotem oddziaływania środowiska, a zmiany osobowości mają nie tylko przystosowawczy charakter, ale jest również podmiotem działania, dzięki któremu tworzy i zmienia swoje środowisko i siebie samego. Proces ten rozpoczyna się wraz z chwilą przyjścia dziecka na świat. W pierwszym okresie kształtuje się pod wpływem emocjonalnego oddziaływania najbliższego otoczenia dziecka- głównie rodziców. Później w okresie wychowania w domu, szkole, placówce pozaszkolnej, a także oddziaływania grup rówieśniczych i środków masowego przekazu. Osobowość ostatecznie formułuje się w wieku dorosłym, co nie znaczy że w tym okresie nikt i nic nie mają wpływu na nią. Wpływ na osobowość dorosłego człowieka ma na przykład przyjście dziecka na świat, kiedy to podczas pełnienia roli rodzicielskiej nabywa nowe doświadczenia społeczne, wynikające z faktu bycia rodzicem.

Podsumowując, „ na rozwój osobowości wpływają:

- 1) wrodzone zadatki anatomiczno- fizjologiczne,
- 2) własna aktywność jednostki,
- 3) środowisko,
- 4) nauczanie i wychowanie.”⁵

¹ Maria Przetacznikowa, Grażyna Makiełło-Jarża *Psychologia ogólna*. Warszawa, WSiP, s.178

² Philip G. Zimbardo *Psychologia i życie*. Warszawa 1999, PWN, s.519

³ Wiesław Łukaszewicz *Szanse rozwoju osobowości*. Warszawa 1984, Wiedza i Książka, s.198

⁴ Maria Ziemska *Rodzina a osobowość*. Warszawa 1975, Wiedza Powszechna, s.11

⁵ Maria Przetacznikowa, Grażyna Makiełło-Jarża *Psychologia ogólna*. Warszawa, WSiP, s.178

3.ZEWNĘTRZNE CZYNNIKI ROZWOJU OSOBOWOŚCI

Na rozwój osobowości w dużej mierze ma wpływ środowisko, w którym żyje dziecko. Każdy człowiek od momentu narodzin żyje w określonej formacji historycznej i określonej kulturze. Zawsze wchodzi w skład jakiejś grupy społecznej, jest elementem rodziny. Każda grupa społeczna posiada swoje tradycje, reguły postępowania obowiązujące jej członków. Reguły te powstawały na przestrzeni wieków. Kształtowały się wraz z rozwojem ludzkości. Człowiek przyswaja sobie te reguły w oparciu o różne doświadczenia społeczne.

Każdy z nas pełni w społeczeństwie określone role społeczne. Z podjęciem danej roli wiąże się system wartości, reguł postępowania przypisanych danej roli społecznej. Innego zachowania oczekuje się od kobiety, innego od mężczyzny, od ucznia, nauczyciela, starca czy dziecka. Określona kultura, w której żyje człowiek wymaga określonego sposobu pełnienia tych ról społecznych. Inne wymagania w stosunku do kobiety ma kultura europejska inne kultura muzułmańska. Niektóre role społeczne narzucane są nam w chwili przyjścia na świat. Związane są one płcią, wiekiem. Pełnimy również role, które sobie sami wybierzymy. Jest to zawód, członkostwo w jakiejś organizacji czy też przyjaciel. Jednak człowiek nie zawsze przyjmuje rolę społeczną, którą narzuca mu społeczeństwo. Odrzucanie roli wiąże się często z brakiem właściwych wzorów postępowania. Na przykład dziecko wychowane w domu dziecka lub w rodzinie patologicznej odrzuca rolę ojca czy matki jaką wyznacza mu społeczeństwo ponieważ w dzieciństwie, kiedy kształtowała się jego osobowość, nie miał prawidłowych wzorców jej wypełniania. Na wybór i sposób pełnienia ról społecznych, a jednocześnie na kształtowanie osobowości wywierają duży wpływ tak zwane „osoby znaczące”. Osobami znaczącymi są na ogół ludzie, z którymi przebywamy dłuższy czas, są dla nas osobami ważnymi i często decydują o naszym postępowaniu. Osobami znaczącymi w życiu dziecka są rodzice, rodzeństwo, dziadkowie, wychowawcy, przyjaciele. Osoby znaczące są wzorami do naśladowania. W toku rozwoju jednostka przechodzi stopniowo od naśladowania innych do przyswojenia sobie w sposób świadomy reguł postępowania i do samodzielnego stosowania w różnych sytuacjach.

Najważniejszą instytucją, mającą największy wpływ na rozwój osobowości młodego człowieka jest rodzina. Maria Ziemska uważa rodzinę za „kolebkę osobowości”. „Bliskich interakcjach z matką, ojcem, rodzeństwem czy z dziadkami dziecko rozwija podstawowe funkcje psychiczne i kształtuje struktury osobowości ; wzrasta w świat kultury danego społeczeństwa i przyjmuje normy postępowania – szerzej – normy zachowania się.”⁶ Tak jak wspomniałam wyżej rodzice są osobami znaczącymi w życiu dziecka. Dostarczają dziecku wzorów zachowań przyswajanych przez nie dzięki procesowi modelowania, polegającemu na przejawianiu tendencji do takich zachowań jakie spotyka w otoczeniu. Wzmacniane jest to przez pozytywne związki uczuciowe dziecka z rodzicami i jego pragnienie, aby stać się takim jak rodzice.⁷ Dziecko uczy się od swoich rodziców mówić, myśleć, kontrolować swoje reakcje, a także wpływać na innych ludzi. Rodzice są wzorami jak postępować w stosunku do innych ludzi, z kim się liczyć, jak wyrażać sympatię i antypatię, kiedy i jak powstrzymać swoje reakcje. Dzięki starannemu wychowaniu dziecko już od najmłodszych lat uczy się uczyć, poznawać świat. Dzięki zabawie uczy się skupienia, wytrwałości, pokonywana trudów w realizacji zamierzonych celów. Odczuwa radość kiedy uda mu się pokonać jakąś trudność. Uczy się rozwijać swoje zainteresowania. Nabywane w tym okresie umiejętności mają wpływ na dalsze życie. Stopniowo cele stają się odleglejsze, a dziecko przyzwyczaja się do odpowiedzialności za wykonywane czynności. Uczy się, że wszystko co robi ma swoje skutki. Rodzina w sposób zamierzony, jak i nie zamierzony wpływa na rozwój fizyczny, psychiczny i społeczny dziecka. Przygotowuje je do życia w społeczeństwie jako osoba dorosła. Dziecko ucząc się reagowania na zakazy i nakazy rodziców rozwija w sobie początki kierowania własnym postępowaniem. Już w wieku przedszkolnym, zaczyna tworzyć własny system wartości. Dorośli mogą pomóc dziecku w sposób istotny w rozwoju dziecka lub swym postępowaniem mogą ten rozwój utrudniać lub wręcz hamować, wpływać na jego dewiację oraz na kształtowanie się osobowości o cechach patologicznych. Wiek przedszkolny jest tym okresem, kiedy nawiązanie bliskich stosunków z dzieckiem jest jedynym sposobem utrzymania tych stosunków w wieku starszym i wpływanie na nie. Nie należy jednak zapominać, że rozwój osobowości rozpoczyna się z chwilą przyjścia dziecka na świat.

Uznając działanie dziecka za główny czynnik jego rozwoju, łączymy możliwość sterowania procesem kształtowania się jego osobowości z wpływaniem na działanie. Nie należy przy tym zapominać, że osobowość kształtuje się w działaniu, za które człowiek w miarę swojego rozwoju coraz pełniej sam za nie odpowiada. Sterowanie procesem kształtowania osobowości, w taki sposób aby zapewnić dziecku najpełniejszy rozwój, staje się możliwe, wtedy kiedy stworzymy dobre warunki do działania – określone sytuacje, materiał, pomoc w postaci wzoru, informacje dotyczące świata i wartości wyższych. Podkreślić jednak należy, że rozwój osobowości, przy zachowaniu ogólnych prawidłowości, u każdego ma indywidualny charakter. Wpływ na kształtowanie się osobowości dziecka ma korygowanie jego działań w początkowych etapach jego życia, w okresie poniemowlęcym, kiedy dziecko zaczyna samo działać i prawie wszystkie jego czynności wymagają korekty dorosłych. Pozwala to na uniknięcie błędów i prowadzi do dużo szybszego nabycia sprawności. Nie powinno to się jednak sprowadzać do wyręczania dziecka, tylko do pomocy, która w żaden sposób nie ograniczałaby aktywności dziecka. W przypadku kiedy bezpieczeństwo dziecka wymaga zakończenia jakieś czynności, nie należy mu tego wprost zakazywać, lecz odwrócić uwagę na inne przedmioty, na inne czynności. Nadmierne ochranianie dziecka nie tylko powoduje mniejszą sprawność w wykonywaniu codziennych czynności, ale także nieśmiałość i niepewność w nowych sytuacjach. Wpływ otoczenia na kształtowanie się osobowości dziecka nie

⁶ Maria Ziemska *Rodzina a osobowość*. Warszawa 1975, Wiedza Powszechna, s.5

⁷ Tamże, s.6

ogranicza się jedynie do korygowania jego postępowania. Otoczenie, a przede wszystkim przez stwarzanie warunków do działania. Szczególnie istotne dla rozwoju osobowości są postawy rodziców wobec dzieci. Rodzice, którzy w sposób przesadnie opiekuńczy i troskliwy postępują wobec dzieci, chroniąc je za nadto, ograniczając w ten sposób samodzielność dzieci, usuwając trudności, nie dając możliwości ich pokonywania, wyrządzają swoim dzieciom krzywdę. Dzieci wychowywane przez rodziców nadmiernie opiekuńczych są czasem nieśmiałe, uległe. Gdy od dzieci wymaga się rzeczy niemożliwych, ciągle ocenia i krytykuje, występuje u nich zaniżony poziom samooceny, nadmierna psychiczna zależność, poczucie własnej nieadekwatności, stany lęku, obniżona odporność emocjonalna. Próbując dokładnie ocenić czynniki kształtowanie osobowości dziecka związane z postępowaniem rodziców, wymienia się emocjonalne ustosunkowanie do dziecka – akceptacja, miłość, odrzucenie, surowość- a także ilość kar, nagród oraz zakres wymagań. Aprobata ze strony rodziców jest sygnałem dla dziecka, że postępuje zgodnie z ich wymaganiami, daje mu poczucie bezpieczeństwa i daje mu warunki do dobrego samopoczucia psychicznego, gdy natomiast dezaprobaty ze strony rodziców jest przyczyną złego samopoczucia i stanowi zagrożenie dla stałości wewnętrznej równowagi. Lęk w dziecku wyzwala te zachowania rodziców, które mogą być groźbą pozbawienia aprobaty i miłości rodzicielskiej.

Dobra pozycja dziecka w rodzinie gwarantuje dobre relacje dziecka z otoczeniem. Więzy emocjonalna między dzieckiem a rodzicami wyraża się w pozytywnym okazywaniu sobie uczuć. Dziecko powinno wiedzieć, że w domu jest bezpieczne a rodzice nie powinni ograniczać w sposób istotny swobody jego działania. Stawiane dziecku wymagania powinny być adekwatne do jego możliwości, nie mogą wykraczać poza jego siły. Egzekwowanie tych zadań powinno być rzeczowe, rodzice powinni być życzliwi i wyrozumiali, gdy dziecku mimo starań coś nie wyszło tak jak powinno, czy tak jak oni sobie tego życzyli. Dziecko powinno wiedzieć, że rodzice oceniają sprawiedliwie, wtedy nie boi się przyznać do niepowodzenia. Nie powinno się karać dziecka za coś na co nie miało wpływu lub coś co zrobiło niechcący. Kara za zbitą szklankę budzi w dziecku żal, poczucie niesprawiedliwości, ponieważ widzi, że kiedy dorosły zbije tę samą szklankę powie z uśmiechem „to na szczęście” i nic się nie stało. Kiedy już karzemy dziecko powinniśmy pamiętać, że kara powinna równać się przewinieniu. Wyznaczając karę musimy być konsekwentni w jej egzekwowaniu. Nagrodą główną powinno być dla dziecka zadowolenie rodziców i wyraz uczuć z ich strony. Dziecko wtedy samo będzie podejmować działania dla sprawienia rodzicom przyjemności. Podobna życzliwość powinna cechować stosunki między rodzeństwem, bez zawiści, konkurencji o względy rodziców. Szczególna rola takiej pozycji dziecka w rodzinie wyraża pozytywne kształtowanie się osobowości młodego człowieka i daje podstawę do dalszego rozwoju. Stwarza optymalne warunki do aktywnego działania oraz daje zielone światło do nawiązywania nowych relacji z otoczeniem poza rodziną.

Inne poza rodziną grupy społeczne, które stwarzają dziecku warunki do działania to szkoła, grupa rówieśnicza. Młody człowiek stopniowo zdobywając wiedzę o otaczającym go świecie, regułach w nim rządzących, staje się zdolny do świadomego opanowania i przemyślenia dostarczanej mu różnymi drogami wiedzy i zaczyna tę wiedzę wykorzystywać i świadomie kierować swoim życiem. Otwierają się przed nim możliwości samodzielnego kształtowania stylu życia i przyjmowania sobie celów. W powiązaniu ze społeczeństwem jest w stanie realizować te cele, które ono samo wysuwa, ale jednocześnie na których formułowanie ma wpływ młody człowiek. Im wyższy poziom rozwoju osobowości osiąga, tym cele które sobie stawia, wykraczają znacznie poza sferę materialną. Sięgając do realizacji wysokich wartości ma nieograniczone możliwości rozwoju a co za tym idzie dłuższego utrzymania się w pełnej aktywności.

Podkreślić należy rolę działania jednostki w procesie kształtowania się osobowości człowieka. Działania te początkowo są zdeterminowane przez warunki biologiczne i otoczenie. W miarę rozwoju jednostka wchodzi w szereg zależności od swojego środowiska społecznego, działając pod jego wpływem uzyskuje szeroki zakres autonomii, widzi odległe cele i perspektywy nie tracąc przy tym relacji ze społeczeństwem.

„Człowieka, który osiągnął wysoki poziom rozwoju osobowości, charakteryzuje świadomość miejsca i zadań, które ma w życiu do spełnienia, widzenia sensu i celu życia oraz aktywność i duży stopień autonomii w działaniu.”⁸

BIBLIOGRAFIA:

- 1) Maria Porębska „*Osobowość i jej kształtowanie w dzieciństwie i młodości*”. Warszawa 1982, WSiP
- 2) Maria Ziemska „*Rodzina a osobowość*”. Warszawa 1975, Wiedza Powszechna
- 3) Maria Przetacznikowa, Grażyna Makiełło-Jarża, „*Psychologia ogólna*”. Warszawa, WSiP
- 4) Wiesław Łukaszewicz „*Szanse rozwoju osobowości*”. Warszawa 1984, Wiedza i Książka
- 5) Philip G. Zimbardo „*Psychologia i życie*”. Warszawa 1999, PWN
- 6) Maria Chłopkiewicz „*Osobowość dzieci i młodzieży. Rozwój i patologia*”. Warszawa 1987, WSiP
- 7) Sabina Guz „*Rozwój i kształtowanie osobowości dzieci w okresie wczesnoszkolnym*”. Warszawa 1987, WSiP

⁸ Maria Porębska *Osobowość i jej kształtowanie w dzieciństwie i młodości*. Warszawa 1982, WSiP, s.261.